

ג. ח. י. נ.

חזקיהו המלך

מאת

ב"צ לוריא

מעטים הם המלכים ביהודה שזכו להאריך ימים על כסא המלוכה כיחזקיהו; "בן עשרים וחמש שנה במלכו ועשרים ותשע שנה מלך בירושלים"¹. ומעטים הם המלכים ביהודה שסופר ס' מלכים מספר עליהם ועל מעשיהם כמו על חזקיהו שעליו הוא אומר: "וידבק בה' לא סר מאחריו וישמר מצותיו אשר צוה ה' את משה. ויהיה ה' עמו ככל אשר יצא וישפיל"...

חוקרי המקרא ותולדות ישראל מספרים באריכות על המאורעות המדיניים שבימיו, בהם נטל חלק פעיל. יש מהם המבססים את דבריהם על המקרא, יש נעזרים גם באנלים האשוריים². ויש המתארים את ימי מלכותו של חזקיהו בעיקר על יסוד האנלים הללו ומתיחסים בזלזול למקורות המקראיים³. הם מקדישים תשומת לב לנקבת השילוח ומוסיפים שורות מעטות על התיקונים בפולחן שהתקין המלך. נראה לנו שלא די בזה, כי לא היה מלך ביהודה שהראה פעילות בשטחי חיים רבים ושונים כחזקיהו, ולהלן ננסה להעלותם.

אבל לפני כן עלינו לדון בנושא שחוקרי המקרא עסקו בו והסבירו אותו שלא כהלכה, הכוונה לחזרה אל דת האבות⁴.

א. המקום אשר יבחר... הלויים והכהנים

מכיון שסופר ס' מלכים בא להאריך בתולדות חזקיהו הוא מקדים וכותב מבווא, בו הוא נותן הערכה לאישיותו של המלך ולמעשיו הגדולים ולכך הוא מקדיש ששה פסוקים: י"ח, ג—ת. ואם הוא מזכיר כאן פרט מסוים, עוד ישוב וידון בו באריכות בהמשך הדברים; כך — למשל — הוא אומר: "וימרד במלך אשור" אח"כ יקדיש לתיאור המרד את פרק י"ח, יג—לו; י"ט, א—לה.

1 מל"ב י"ח, ב ודב"ב כ"ט, א. החוקרים נחלקו מתי מלך חזקיהו; ייבין קובע: 727—699; אליהו אורבך ותדמור: 727—698; Bright: 687/6—715; Olmstead: 693—721. כגון Olmstead 2.

3 Martin Noth: Geschichte Israels, S. 243, אומר כי ע"י העובדה שירושלים לא נכבשה נוצרו הסיפורים המאוחרים של ישעיהו שבמל"ב, שלפיהם ניצלה העיר בנס.

4 בפעולותיו הדתיות של חזקיהו יש להבדיל בין שני שלבים: השלב הראשון הוא חזרה לדת האבות כלומר: ביטול הפולחנות הזרים וחידוש העבודה כפי שהיתה לפני אחז המלך. השלב השני הוא חידוש, שלא היה בימי המלכים שקדמו לחזקיהו, והוא ריכוז הפולחן בירושלים וביטול הבמות המקומיות, גם אם במקדשים ובבמות העירוניות סגדו לאלהי ישראל בלבד, כי עד לימי חזקיהו נחשבו הבמות לחוקיות, עד אז לא ניסה איש להסירן; שלמה, שבנה את בית המקדש בירושלים לא הסיר את הבמות. גם המלכים שעשו "את הישר בעיני ה'": אסא, יהושפט, יהואש, אמציה, עזיהו ויותם — לא הסירו את הבמות. זוהי הריפורמה של חזקיהו וזוהי שיא גדולתו.

במל"ב לא נאמר מתי ערך המלך את טיהור המקדש, חיסול האלילות בירושלים ובערי יהודה וחיידוש העבודה במקדש לפי תורת משה, אבל בדבהי"ב כ"ט, ג נקוב הזמן במפורש, נאמר: בשנה הראשונה למלכו, בחודש הראשון. בשני המקורות אין רמז לקשר בין החזרה לדת האבות, שהוא עניין פנימי, לבין מרד באשור, שהוא עניין של מדיניות חוץ. חזקיהו ירש ממלכה כפופה לאשור והעלה לה מס, אבל לא נאמר דבר על כפיפות דתית ועל החובה לסגוד לאלהי אשור. אין כל קשר בין חיסול האלילות ביהודה לבין פריקת עול אשור; לו היה בחיסול האלילות משום אות למרד, כמו הפסקת העלאת המס השנתי, לא היו מלכי אשור עוברים על כך בשתיקה. לו היה זה כך היה שלמנאסר פוקד את עוון חזקיהו בשנות המצור על שומרון, בשנים 723—725, כלומר: בשנים או שלוש השנים שצבא אשור עמד סמוך לירושלים, מסע יום אחד משומרון, או שסרגון היה עולה לירושלים להחזיר את המוטב במסעו לארץ פלשתים בשנת 720, וכודאי שלא היה מחכה שבע שנים כדי להעניש את המורד הצעיר שישב בירושלים.

כמה מן החוקרים בני אירופה אינם יכולים להשתחרר מדפוסי מחשבה מסויימים והם משוים את הנושאים בתולדות ישראל למהלך ההתפתחות של אומותיהם. במדינותיהם שלט בימי הביניים העיקרון של *cuius regio eius religio* וכאשר העבירו עיקרון זה לגבי תולדות ישראל נוצרה התיאוריה כי שעבוד יהודה לאשור חייב את מלכי יהודה לקיים את הפולחן של אלהי משעבדיהם, אלהי אשור. ברייט כותב⁵ כי במזרח הקדום כניעה או תלות מדינית גוררת הכרה באלהי המדינה המנצחת לא במקום הדת המקומית אלא על ידה, בצדה, ברוח זה כותב גם נוט⁶: ודאי שלאחר כניעתו היה חזקיהו חייב לתת מקום במקדש המלך לפולחן האשורי ובוה לפתוח פתח לפולחנות זרים.

בימיהם של סרגון וסנחריב היה קיים באשור פנתיאון גדול, אלילים רבים ושונים והמכובד שביניהם היה האל אשור. האם יש למצוא זכר לסגידה לאל אשור כאשר מלכות שומרון ומלכות יהודה היו למס למלכי אשור? ההאשמות כלפי ישראל הן בגלל פולחן לבעל ולאשרה, לצבא השמים, למולך ועל שעסקו בניחוש ובקסמים; ⁷ מלך העובד ע"ו הוא מנשה ואותו מאשים הכתוב בכך שעשה כתועבות הגוים אשר הוריש ה' מפני בני ישראל, כלומר: פולחן אלילי כנען — בעל ואשרה וצבא השמים, כאשר עשה אחאב, וכודאי שאין לאמר שאחאב סגד לאלהי אשור. מנשה גם סגד למולך ועסק בקסמים — עוונן וניחש ושאל באוב ובידעונים. אבל בכל אלה אין זכר לאל אשור, והוא מנשה כנען למלך אשור והעלה לו את המס מדי שנה בשנה. ומה הם הפולחנות שהעביר יאשיהו כאשר עשה את המפנה הגדול של חזרה לדת האבות? טמא את התפת אשר בגי בני הנם, השבית את הסוסים אשר נתנו מלכי יהודה לשמש ואת מרכבות השמש שרף באש, ניתץ את המזבחות על גג עליית אחז ובהצרות בית ה', הרס את הבמות

John Bright: A History of Israel, p. 259 5

Martin Noth: Geschichte Israels, S. 243 6

7 מל"ב י"ז, טז—י"ז. ולא נכלל בזה את עגלי הזהב בבית אל ובוך, שספק אם יש לשייך אותם לאלילות זרה, שכן ירבעם בן נבט הכריז עליהם: "הנה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים", הם נחשבו לסמל או למושג אלהי האומה, כמו הכרובים שמעל לארון הברית.

[3]

ב"צ לוריא

לעשתורת הצידונית ולכמוש המואבי ולמלכם של בני עמון. ובדור הבא — הפולחנות הזרים שבהם נלחם צפניה הם: הבעל, כמריו וכוהניו; הסוגדים לצבא השמים, הסוגדים למלכם⁸. והדולגים על המפתן⁹. כל אלה הם אלילי כנען ואלילי העמים השכנים ליהודה, ואין כאן זכר לאל אשור או בבל, אלהי העמים שיהודה נכבשה על ידם ושנתחייבה להעלות מס למלכיהם.

הנביאים באותו דור — ישעיהו, הושע, מיכה נלחמים בעבודת האלילים ויחד עם זאת הם משלימים עם העובדא של העלאת מס לאשור. לו היה בעבודת האלילים משום חובה מדינית היה עליהם להסית למרד, ולא היא. אין הם מזכירים כלל אפשרות כזאת. משמע שזה עניין לחוד וזה עניין לחוד, ואין כל קשר ביניהם.

קְרִיט וְנָט ואחרים מבססים את דבר החובה להכניס למקדש את פולחן אלהי המנצח במעשהו של אחז, שבא לדמשק להביע את רגשי כניעתו לתגלת פלאסר וראה שם מזבח שמצא חן בעיניו. הוא ציוה על אוריה הכהן לעשות מזבח כדוגמת המזבח שבדמשק וקבע אותו בחצר בית המקדש, במקום מזבח הנחושת. אבל אין ללמוד מכאן על שינוי הפולחן — סגיידה והקרבת קרבנות לאלהי דמשק, יש כאן רק שינוי צורת המזבח לפי מקור נכרי. את סדר הקרבנות לא שינה אחז ולא הכניס טכסים וקרבנות אחרים, אשוריים או ארמיים.¹⁰

על יסוד כל זה נאמר כי חזקיהו החזיר את העם לדת האבות מתוך דבקות באמונת ישראל ואין לראות בזה כל כוונה מדינית וכל רמז למרי כלפי אשור.

לא ידוע לנו מה היה חיובו של חזקיהו הצעיר ומה גרם לכך שהוא פנה עורף לפולחנות הזרים, שהכניס אחז אביו, והחזיר את העם לאלהיו, אולי זוהי השפעתו של ישעיהו. חזקיהו היה כל כך חודר הכרה באמונת האבות ושנאה לפולחנות הזרים עד שנקם באביו וזלזל בו בשעת קבורתו. בדבה"ב נאמר על אחז: ויקברוהו בעיר ירושלים כי לא הביאוהו לקברי מלכי ישראל. ונראה שלא די בזה; לפי מסורת שנשתמרה בפי חז"ל¹¹ "גרר עצמות אביו על מטה של חבלים", כך היו נושאים את המתים מבין פשוטי העם¹².

לא בנקל עלתה לו למלך הצעיר לקיים רצונו בכל הנוגע לפולחן לפי תורת משה; העם היה שקוע בעבודה זרה והיו רבים שנהנו מזה — כוהנים ומשרתים במקדשים ובבמות, ואלה לא נענו על נקלה לקריאתו של המלך. ס' מלכים מספר על ביעור הע"ז: חזקיהו הסיר את הבמות ושבר את המצבות וכתת את האשרה וכתת את נחש

8 גניח שנשנה מן הניקוד המסורתי מלכס וננקד מלכס — אלוהי בני עמון.

9 נוהג פלישתי.

10 אמנם בעל ספר דבה"י מאשים את אחז בעבודה לאלהי דמשק, אבל ניכר שזהו ביטוי לשנאתו לאחז, כי הרי לא יתכן שיבוא לסגוד לאלוהי דמשק כאל חזק שעה שדמשק נחרבה בידי מלך אשור ועמה הוגלה קירה. אין הכתוב מזכיר מה עלה בגורלו של המזבח החדש לאחר מות אחז, אבל יש לשער, כי חזקיהו סילק אותו מחצר בית המקדש כשם שסולק כל דבר טומאה שהכניס אחז אביו.

11 פסחים ד', ט.

12 המסורת משתמשת במלה "גרר" שהיא לשון בוז כלפי נפטר וזה מזכיר את דברי חז"ל: בקשו להמעיט בזלזול שנהג חזקיהו באביו ואמרו (סנהדרין צ"ג, ע"ב): "אותו היום שמת בו אחז" "שתי שעות היה" כ"י שלא יהא פגאי לספרו ולקברו. על קבורה כגון זו אומר ירמיהו (כ"ב, יט): קבורת חמור יקבר, סחוב והשלך מהלאה לשערי ירושלים.

הנחושת; ס' דבה"י מרחיב את הדיבור ומתאר את טיהור בית המקדש. הלויים טיהרו את חצרות בית ה' והכוהנים את פנים המקדש. ומתברר שהיה הבדל רב בין נכונותם של הלויים לשיתוף פעולה עם המלך לבין זו של הכוהנים; הכתוב אומר "כי הלויים ישרי לבב להתקדש מהכוהנים"¹². כאשר חזקיהו החל לתכנן את הפסח ובקש לעשותו לחג של העם כולו נוכח לדעת שאין לצדו כוהנים שיבצעו את העבודה, את הקרבת קרבן הפסח "כי הכהנים לא התקדשו למדי"¹³. מעטים היו ולכן היה צורך לדחות את החג ולנסות לשכנע כוהנים נוספים שיקבלו על עצמם לקיים את תפקידיהם במקדש. עד אמצע חודש ניסן של שנתו הראשונה לא הצליח חזקיהו למשוך אליו כוהנים רבים ובעת שערך את החג לטיהור המקדש היו עמו כוהנים מעטים ש"לא יכלו להפשיט את כל העלות ויחזקום אחיהם הלויים"¹⁴. כשנערך הפסח, באיחור של חודש, "הכהנים והלויים נכלמו ויתקדשו"¹⁵; התרגום משמיט את הלויים ואומר: "וכהניא אתכנעו ואתקדשו" כלומר: נכנעו והתקדשו. המו"מ עם הכוהנים היה, כנראה, קשה והמלך חייב היה להענות לתביעותיהם, כפי שנראה להלן.

לעומת הכוהנים הסרבנים נענו הלויים מיד לקריאתו של המלך. הכתוב מונה שבעה בתי אב שמהם התיצבו ארבעה עשר אישי שנים לבית אב, לעבודת טיהור חצרות בית המקדש. חזקיהו "דבר על לב כל הלויים המשפילים שקל טוב להי"ו¹⁶ ואף כי משפט זה נאמר בלשון קשה להבנתנו מסתבר שהמלך הודה ללויים במיוחד וערך להם סעודה מיוחדת, אבל את הכוהנים לא שיבת. גם הדורות הבאים שהתיחסו על בתי אב אלה של הלויים היו גאים בכך ושמרו על הרשימה הזאת עד שהגיעה לידי סופר ס' דבה"י.

רק לאחר שהמלך הרים אלף פרים ושבעת אלפים צאן והשרים הרימו לקהל פרים אלף וצאן עשרת אלפים¹⁷ — רק אז התקדשו כוהנים לרוב. וכנראה שלא די היה להם גם בזה.

התורה קובעת שרק מי שנולד כוהן רק לו מותר לשמש בקודש. חזקיהו ראה הכרח לעצמו למשוך את לבם של הכוהנים לתפקידים במקדש ולהוציא מלבם של הספקנים שביניהם שהעבודה במקדש בירושלים הוא דבר שאין בו קבע ומעמד המבטיח להם את קיומם. אמנם, דבר זה מובטח לכוהנים על פי התורה, אבל צריך היה להפעיל את העלאת התרומות והמעשרות. המלך הכריז על כך והעם נענה לו בעין יפה. כאשר רבו התרומות וחצר בית המקדש נתמלא ערמות של תבואה, ציזה חזקיהו לבנות לשכות לתרומות. על אוצרות אלו הפקיד איש לוי בשם כונניהו ועל ידו שורה של פקידים, שמחובתם היה לקבל את התרומות ולחלק את המנות לכוהנים בשרתם במקדש או בהיותם בערי הכוהנים. בכל עיר ועיר היו נאמנים

12 דבה"י כ"ט, לה.

13 דבה"י ל, ג.

14 דבה"י כ"ט, לד.

15 דבה"י ל, טו.

16 דבה"י ל, כב.

17 אין להעריך את האלפים ועשרות האלפים שבפרק ל, פס' כד לפי המושגים על מספרים שבימינו.

ב"צ לוריא

[5]

אלה, שהכתוב קורא להם נקובי שם. יש להניח שאלה היו ברובם לויים, מנאמניו של חזקיהו.

יתכן שיש בידינו גם עדות ארכיאולוגית על ארגון הכהונה וכלכלתה בימי חזקיהו:

במצודה הרביעית שבערד, השייכת — כנראה — לימי חזקיהו, מצא י. אהרוני¹⁸. אוסטרקונים קטנים שכל אחד מהם הכיל שם אחד. בין השמות הללו מצויים שני שמות — קְרָמוֹת וּפְשָׁחָר (פשחור) שהם שמות של משפחות כהונה. ערד אינה כלולה בין י"ג ערי הכהונה המנויות בס' יהושע¹⁹. כיצד הגיעו הכהנים ממשמר מרמות וממשמר פשחור לערד? אין זאת שהיתה חלוקה חדשה של מקומות מושבותיהם של הכהנים.

אוסטרקון "חטים" הוא מימי השכבה השביעית, שאת חורבנה מיחס אהרוני²⁰ כנראה — למחצית הראשונה של מלכות יאשיהו. בין שנת 640 לשנת 625 לפנה"ס. אוסטרקון זה מכיל את שמותיהם של שמונה אנשים מקבלי החטה מן המחסן הממלכתי, ובס"ה שלושים ושתיים מידות של עבור (תבואה). יתכן שאלה הם כוהנים שהתישבו בערד וקבלו את מנותיהם בימים שלא שימשו במקדש. גם החלוקה של הכהנים והלויים "על מחלקותם"²¹, כלומר — קביעת סדר העבודה בין משפחות הכהונים והלויים אין בה חידוש, זוהי החזרת הסדר על כנו. ע"י ביעור הפולחנות האליליים עוד לא השיג חזקיהו את מבוקשו, כי ברבות מערי יהודה היו במות לאלהי ישראל וכוהנים משרתים בהם והעם מתפלל ומשתחוה לאלהי ישראל. וכך היה מקדמת דנא, מימי יהושע. עתה עשה המלך את המעשה הגדול, הוא הרס גם במות אלו והכריז על עבודת אלהי ישראל במקום אשר בחר, בירושלים בלבד. חוקרי המקרא רואים את ריכוז הפולחן "אל המקום אשר יבחר" כמפעלו של יאשיהו כתוצאה מגילוי ספר דברים בבית המקדש. הם הסיחו את דעתם ממפעלו של חזקיהו, שאל נכון הוא המלך שתיקן תקנה זו לראשונה, ציווה על העם לקיימה, והצליח²². הפעם אין זו חזרה לדת האבות, זוהי רפורמה, חידוש שלא היה קיים לפני כן.

ס' מלכים וס' דבה"י מרבים לספר כיצד ביער חזקיהו את העבודה הזרה, הרפורמה כאילו מתבקשת מאליה. אבל במפורש אנו שומעים על כך רק מפי איש

18 י. אהרוני — האוסטרקונים העבריים מערד, דברי הקונגרס העולמי הרביעי למדעי היהדות,

כרך א', ע' 11.

19 יהושע כ"א, יג—ט.

20 י. אהרוני: שלושה אוסטרקונים עבריים בערד, ס' ארץ ישראל ט' (ספר אולברייט), ע' 10.

21 בימי בית שני קראו למחלקות אלו משמרות.

22 בעיני חז"ל היה המלך הגדול והצדיק לא יאשיהו כי אם חזקיהו. עליו דרשו: ר' יוחנן פתח: "תנו לה' אלהיכם כבוד בטרם יחשיך" וגו', אימתי נתקיים להם המקרא הזה? במיתתו של חזקיהו. ה"ד (דבה"ב ל"ב) וישכב יחזקיהו עם אבותיו ויקברוהו במעלה קברי בני דויד וכבוד עשו לו במותו. מה כבוד עשו לו? ר' יהודה בר' סימון ר' חנין ורבנן. ר' יהודה בר' סימון אמר: בית וועד בנו למעלה מקברו של חזקיהו. בשעה שהיו הולכים לשם היו אומרים לו — למדנו. ר' חנין אמר: ספר תורה נתנו למעלה מקברו של חזקיהו ואמרו: זה שמוטל בארון זה קיים מה שכתוב בו. ורבנן אמרי: הציעו לו טפסיות מפתח בתיהם עד קברי בני דוד וכל כך למה? כוי של יתיחפו רגליהם.

נכרי. לתיקון זה של חזקיהו היה הד נרחב בכל המדינות סביב והדברים הגיעו גם לאזני מלך אשור ושריו. הם לא יכלו לרדת לעומקם של הדברים וחשבו שזהו מעשה של חילול הקודש. כשעמד רבשקה מול חומת ירושלים וביקש להמיס את לבט של הלוחמים אשר על החומה הוא אומר להם²²: "וכי תאמרו אלי אל ה' אלהינו בטחנו — הלא הוא אשר הסיר חזקיהו את במותיו ואת מזבחותיו ויאמר ליהודה ולירושלים לפני המזבח הזה תשתחוו בירושלם".

המשנה אומרת²³: "קיצץ דלתות של היכל ושיגרן למלך אשור — לא הודו לו" כלומר — חז"ל ראו בזה מעשה שלילי של חזקיהו. מהודעה זו נמצאנו למדים כי עד שנת י"ד למלכותו היו דלתות ההיכל מצופות זהב והוא שהסיר את הציפוי. אבל אם נעקוב אחרי מהלך המאורעות לא תהיה מסקנתנו כ"כ שלילית. על אביו נאמר²⁴: ויקח אחז את הכסף ואת הזהב הנמצא בית ה'... וישלח למלך אשור שחד²⁵. כאשר בא חזקיהו לטהר את המקדש לא היו דלתות המקדש מצופות זהב, הוא ציפה אותן זהב, כמו שהיה בימי שלמה. חז"ל לא הודו לו משום שראו בזה ביטוי להיסוסיו ופקפוקיו. חוסר החלטה לבטוח ב"ה שיצילהו מידי אשור. אבל כשאנו באים לספר על מעשיו של המלך עלינו לציין שעשה רבות לקשט ולפאר את בית המקדש.

מפעלו הגדול של חזקיהו, הנקבה, שבה את לב החוקרים בגלל עוצם המעשה ובמיוחד לאחר שנמצאה כתובת השילוח, המאשרת את דברי הכתוב. אולי משום כך לא ניתנה כל תשומת לב למפעל בניה אחר של המלך, הקשור בבטחון ירושלים. בדבה"ב ל"ב, ה נאמר: ויבן את כל החומה הפרוצה ויעל על המגדלות ולחוצה החומה האחרת... מסתבר כי בעלותו על כסא המלוכה היה מצבה של ירושלים בכל רע. כך משתמע מדבה"ב כ"ח, ה—ז: בימי אחז אביו עלו ארם וישראל על יהודה וכבשו את ירושלים. מסופר שזכרי גבור אפרים הרג את מעשיהו בן המלך ואת עזריקם נגיד הבית ואת אלקנה משנה המלך, ואם גם נניח שאלה יכלו לההרג בקרב על הגנת העיר, ואולי מחוץ לחומה, לא יתכן שחיילי ארם וישראל שללו שלל רב ובזזו ולקחו בלשבי עם רב מבלי שחדרו לפנים העיר. זה יכול היה להיות רק לאחר שהחייל פרץ בחומת העיר, השתלט על ארמון המלך ועשה בעיר כבתוך שלו. הלוחמים מארם ומישראל באו מצד צפון, מסתבר שהם פרצו בחומה הצפונית פרצה גדולה, ואת הפרצה הזאת סתם חזקיהו. זוהי "החומה האחרת" בלשון הכתוב, שהיא — כנראה — החומה שהקיפה את הפרבר או המשנה ושיש לזהותה בסביבת שער שכם של ימינו. חזקיהו חיזק גם את החומה באזור הדרומי-מזרחי של העיר, בסביבות המלוא, כי שם עמד ארמון המלך שנפגע בפלישה הארמית-ישראלית.

ברייט²⁶ מייחס לחזקיהו את הכדים הנושאים את הטביעה "למלך"; ידיות אלו

22 מל"ב י"ח, כב; דבה"ב ל"ב, יב. משפט זה חסר בישיעיהו ל"ו.

23 פסחים ד', ט. 24 מל"ב ט"ז, ח.

25 בדבה"ב כ"ח, כא נאמר: חלק אחז את בית ה'... ויתן למלך אשור. התיבה "חלק" אינה ברורה לנו אבל תכנם של הדברים ברור — אחז לקח את כל הזהב והאוצרות שבבית המקדש והביא למלך אשור.

26 ספרו הנ"ל, ע' 267.

נתגלו בכל החפירות בתילי ערי יהודה בשכבה המכונה ברזל ב' והיא מקבילה לדורות האחרונים של בית ראשון. על הידית סמל בעל שתי כנפים או חיפושית בעלת ארבע כנפים, מעל לצורה טבועה המלה "למלך" ומתחתה — שם של אחת מארבע הערים: חברון (חברון), זף (זיף), שוכה ו"ממשת", א. ל. סוקניק²⁷ פרסם כד מטיפוס "למלך" שמשלחת וולקום שחפרה בלכיש הרכיבה משברי חרס מרובים שנתגלו במקום אחד. זהו כד בעל ארבע ידיעות שעליהן הטביעה "למלך", צוארו נמוך, רחב כתפים, הולך ומתחדד כלפי מטה. גבהו — 60 ס"מ. את המלה "למלך" מפרש סוקניק כמידת קיבול מאושרת מטעם המלך. קלירמונגו ולאחרונה אולברייט סבורים שהכלים הללו היו מיועדים להכיל בתוכם את המסים *in natura* ששולמו לכלכלת בית המלך. נראה לי, שיש קשר בין הכדים "למלך" וההסדר שקבע חזקיהו לכלכלתם של הכוהנים והלויים. גם לפניו היו מלכים והם גבו מסים לכלכלת ביתם ולהחזקת צבאם ובוה אין כל חדש. חידושו של חזקיהו היה בכך שנתן תוקף לחוק מן התורה שלא קיימו עד ימיו והיה דרוש לכך אמצעי מתאים, ואלה היו הכלים "למלך". הכדים למלך הם מידה קבועה, מידת המלך, כפי שמסיק סוקניק, ולהם מטרה קבועה — כלכלתם של עובדי בית המקדש בהיותם בתפקידם בירושלים, או בחילופי משמרותיהם בהיותם בעריהם. כונניהו הלוי וכל העוזרים על ידו, לויים נקובי שם, קבלו את התרומות בכלים אלה. כלים לא גדולים והדבר לא הכביד על התורמים, אבל כיון שזה נגבה מכל עם יהודה היה בוה כדי לקיים את התלויים בכך בעין יפה.

ב. פסח חזקיהו

גם בעניין הפסח תולים החוקרים²⁸ בחזקיהו כוונות לא לו. הם אומרים כי בשילוח הרצים שעברו מעיר לעיר בארץ אפרים ומנשה, אשר ועד זבלון ואגרת המלך בידם לקרא את העם לעלות לירושלים לעשות את הפסח, היתה כוונתו של המלך לאחד את העם כולו תחת שלטונו, כאילו רצה לחדש את מלכות בית דוד על כל העם ועל כל הארץ. כלומר: תחת המסווה של מעשה דתי ביקש לעשות צעד מדיני. ואין לדעת זו כל יסוד. בשנת 727 כבר היתה ממלכת ישראל לאחר חלוקה ראשונה; הגליל ועבה²⁹ הפכו לפחות אשוריות ומדינת שומרון הצטמצמה בהר אפרים בלבד. כאן מלך הושע בן אלה, שלפי האנלים האשורים תגלת פלאסר הוא שהושיבו על כסא המלוכה לאחר שהדיח את פקח בן רמליהו. שני המלכים — גם חזקיהו וגם הושע — היו מעלים מס למלך אשור. הם לא גלחמו זה עם זה, כי שלמות מדינותיהם הנכנעות לאשור נשמרה ע"י תגלת פלאסר. ההשערה על "כוונת ההתפשטות" של חזקיהו היא רק דמיון שבא לערער על כוונתו הצרופה של המלך, אשר רצה בלב שלם להחזיר את אמונת האבות ותורתם לעם כלו, גם ביהודה וגם בישראל.

לעומת החשדות שמטילים חוקרי המקרא במלך בעניין הפסח שערך — האשמה שמטילים עליו חז"ל היא לכאורה כבדה הרבה יותר:

27 קדם א, ע' 32.

28 ר' Bright, בספרו הנ"ל, ע' 266.

המשנה אומרת ²⁹ ששה דברים עשה חזקיהו מלך יהודה. על שלושה הודו לו ועל שלושה לא הודו לו... עיבר ניסן בניסן ולא הודו לו.

הגמרא ³¹ מרחיבה את הדיון: אין מעברין את השנה מפני הטומאה. רבי יהודה אומר — מעברין. אומר רבי יהודה: מעשה בחזקיהו המלך שעיבר את השנה מפני הטומאה ובקש רחמים על עצמו. דכתיב — "כי מרבית העם רבת מאפרים ומגשה יששכר וזבלון לא הטהרו כי אכלו את הפסח בלא ככתוב כי התפלל יחזקיהו עליהם ואמר: 'ה' הטוב יכפר בעד'. מפני מה ביקש רחמים על עצמו? שאין מעברין אלא אדר והוא עיבר ניסן בניסן. 'שמעון בן יהודה אומר משום ר"ש מפני שהשיא ישראל לעשות פסח שני.

מדברי המקרא מסתבר שחזקיהו הודה בכך שחטא ובקש רחמים, והאם היה בזה חטא.

מן הכתובים אין להעלות אשמה כלפי המלך. אנו קוראים שהיו שתי סיבות לדחיית החג: ראשית מפני שמספר הכוהנים שהיו עם המלך היה מועט, כפי שנתברר כבר בחג לטיהור בית המקדש. בחג זה היה קשה לכוהנים המעטים לקיים את תפקידיהם ³² ונאלצו להעזר בלויים. ושנית — כי העם לא נאספו לירושלים.

החוקרים ³³ רואים את הסיבה השנייה עיקר: המלך רצה למשוך אליו את העם היושב בממלכת הצפון ולכן התאים את עצמו להם. מימי ירבעם בן נבט היה נהוג שם לוח מועדים שהיה שונה מהלוח הירושלמי בחודש אחד, שכן נאמר ³⁴ כי עשה ירבעם את חג הסכות "בחמשה עשר יום בחדש השמיני אשר בדא מלבו", כלומר: במקום בט"ו בתשרי עשה את חג הסכות בט"ו בחשון ועיי"כ הזיו את כל החגים בחודש אחד, ולפי זה פסח של שבטי הצפון חל חודש אחרי הפסח ביהודה.

לכאורה נדמה שנשתבש להם לחז"ל ההבדל בין עיבור לבין דחייה חד פעמית. בעיבור נוצר הבדל קבוע, ולו היה חזקיהו מעבר את שנתו הראשונה היה כל הלוח מוזז והיו כל החגים נדחים לעתיד. אל נכון דחה חזקיהו את הפסח לחודש אחד, הוא לא שינה את הלוח ואת סדר המועדות, אלא פעם אחת לגבי חג אחד בלבד. לדחייה זו יש יסוד בתורה, האומרת ³⁵ שטמא לנפש אדם או מי שנמצא בדרך רחוקה, חוגג את חג הפסח בארבעה עשר בחודש השני. לחזקיהו היו שני טעמים גם יחד — העם עודנו רחוק והכוהנים טמאים. מכאן עלינו להסיק שלא היה כל יסוד לרוגזם של חז"ל, לא היה מקום שחזקיהו יודה בחטא שלא חטא, שכן כל מה שעשה בדין עשה.

29 פסחים ד', ט. 30 פסחים ד', ט.

31 סנהדרין י"ב, ע"א.

32 המשנה — פסחים ה', ה—ח מתארת את מהלך הקרבת הפסח בדורות המאוחרים של תקופת בית שני ולפיה כל אחד מישראל מביא עם קרבנו גם מאכלת ושוחט בעצמו, הכוהנים משרתים את הקהל וזורקים את דם הפסח נגד יסוד המזבח. זהו סדר מאוחר, בימי הבית הראשון היה זה מתפקידו של הכהן.

33 ר' הספרות אצל Bright, ע' 266, הערה 39.

34 מל"א י"ב, לג. 35 במדבר ט', ו.

ההסבר לרוגזם של חז"ל הוא עניין שהומן גרמו, אולם לא זמנו של חזקיהו אלא מאות שנים אחריו, במסיבות המיוחדות שבהם עמדו ראשי העם בתקופת בית שני, כשנתפלגו ממנו כיתות ומפלגות אשר סגלו לעצמם לוח שונה לחגי ישראל ומועדיו.

חכמי ישראל ראו תנאי בל יעבור לשלמות האומה בלוח אחיד לעם כולו. בנטיית הכתות הפורשות, כפי שזה מוצא את ביטויו בספר היובלים ובפשר חבקוק, ראו סכנה גדולה ונלחמו נגדן בכל הדרכים.

את דברי חבקוק ב', טו: "הוי משקה רצוהו סספס חמקה ואף שרר למצן ספס על מצוריקה" מפרש איש הכת ממדבר יהודה ע"פ מאורע בן זמנו ³⁶:

"פשו על הכהן הרשע (כנראה הכה"ג מירושלים) אשר רדף אחר מורה הצדק (מנהיג הכת) לבלעו בכעס חמתו אבית גלותו (בבית גלותו, במקום משכנו במדבר יהודה) ובקץ מועד מנוחת יום הכפורים הופיע אליהם לבלעם וקשילם ביום צום שבת מנוחתם".

בצדק מעיר טלמון ³⁷ שהפשר מרמו על תיגרה שנפלה בעצם יום הכפורים לפי לוח הכת, הכה"ג מירושלים בא להבטיל בכוח את מצדדיו של מורה הצדק משמירת יום הכפורים לפי חשבונם שלהם.

עוד שנים רבות היתה שמירה על הלוח האחיד צפור הנפש של האומה וזכור המעשה ברבן גמליאל וברבי יהושע שנחלקו בחישוביהם ³⁸. רבי יהושע היה גדול בתורה, חשש רבן גמליאל שמא בזכות גדולתו ימשכו רבים מישראל אחריו ותימצא האומה מפולגת, שלח אליו: "גורני עליך שתבוא אצלי במקלך ובמעוטיך ביום הכפורים שחל להיות בחשבונך".

בכל שינוי בלוח ראו חז"ל פרצה, שבני הכיתות יכלו להאחו בה ולהשתמש בה כנימוק בויכוחיהם עם הפרושים, לכן העדיפו חז"ל לחייב את חזקיהו על מעשה זה ולאמר כי הכיר בחטאו ובקש רחמים על עצמו, ובעקבות זאת קבעה הגמרא: אין מעברין את השנה מפני הטומאה.

עובדא אחת שעליה מסופר בגמרא מוכיחה, שמעיקרו לא היה מקום להאשים את חזקיהו בעניין עבור השנה, כיון שכתקופה מאוחרת, במאה הרביעית, גם חז"ל נהגו לעבר את השנים לא דוקא באדר. וזו לשון הגמרא ³¹: "שלחו ליה לרבא: זוג בא מרקת (שני תלמידי חכמים באו מטבריה) ותפשו גשר (חיל פרסי או רומי) ובידם דברים... עמוסי ירכי נחשון (נשיא שבארץ ישראל, שהוא מזרע נחשון בן עמינדב ראשון לנשיאים), בקשו לקבוע נציב אחד ולא הניחן אדומי הלז (השליט הרומי או הפרסי). אבל בעלי אסופות נאספו (חברי בית הדין הגדול) וקבעו לו נציב אחד בירח שמת בו אהרון הכהן (ועיברו את השנה בחודש אב) ³⁸א.

36 דף י"א, שורות 4-8, מהדורת הכרמן, ע' 48.

37 הנ"ל, ע' 26.

38 ראש השנה ב', ח-ט.

38א הסיפור נתפרש ע"י בעל הערוך, ר' הערוך השלם, כ"ג, ע' 269, טור א', בערך "זוג", ור' גם הדיון בספרו של משה בר: ראשית הגולה בבבל בימי המשנה והתלמוד, תשל"א, ע' 136.

ג. חזקיהו אוהב חכמה וספר

בכל הזמנים היו חצרות המלכים מרכזי חכמה ומדע ומקום ריכוז של ספרים ויצירות אמנותיות. המלכים היו מזמינים אל חצרותיהם את המלומדים לתפקידים רבים ושונים: ליעץ להם בהלכות מדינה ולנהל משא ומתן עם מלכים של מדינות אחרות. לרשום את מאורעות הימים לדורות הבאים כדי לפאר את זכרם; הם היו מחנכים את בני המלך והיוו את העילית החברתית שהמלך והנסיכים ראו לנכון לבלות ביניהם כדי להתבשם מחכמתם ומתרבותם. בתולדות ישראל ידועים לנו לפחות ארבעה מלכים שקרבו חכמים או נביאים ומשכילים, והם: דוד ושלמה, חזקיהו ויאשיהו. יהודים כחצרנים מלומדים בחצרות מלכים זרים הידועים מן המקרא הם: עזרא, נחמיה, דניאל וחבריו.³⁹

ספרית מלך העתיקה ביותר הידועה בימינו היא ספריתו של אשורבניפל⁴⁰, שנחשפה בנינו והמעידה על פעילותו התרבותית הרבה של הגדול במלכי אשור. משערים שהספריה נוסדה כבר בימי סרגון השני⁴¹. המשלחת הארכיאולוגית, שחפרה בנינו, מצאה כאן עשרים ושנים אלף לוחות חמר, המכילים חומר רב-הערך בתחומים רבים: היסטוריה, דת, משפט, צבא, מסחר וספרות⁴². ידוע שאשורבניפל עודד את המלומדים, שטרחו באיסוף לוחות יקרי מציאות מבבל; הם העתיקו לוחות בבליים שנשמרו בבתי מקדש שונים והחזירו את הלוחות המקוריים למקומם.

על תופעה דומה אנו קוראים באיגרת אריסטיאס⁴³; המלך הפקיד את דמיטריוס מפלירון על אוצר הספרים ונתן לו כסף רב לאסוף כיכולתו את כל הספרים שבתבל. ובעשותו קניות והעתקות הביא את כוונת המלך אל תכליתה ככל יכולתו. זו היתה ספריתו של תלמי השני, פילדלפוס, שלדברי קלימאכוס — אחד מראשוני הספרנים באלכסנדריה — היו בספריה 400.000 כרכים מורכבים ועוד 90000 כרכים פשוטים.

אין להשוות את עושרו ויכולתו של חזקיהו מלך יהודה לאשורבניפל מלך אשור או לתלמי פילדלפוס מלך מצרים, אבל מגמתו שלו לא היתה שונה ממגמתם — לאסוף להיכלו דברי חכמה. וזהו שנאמר: גם אלה משלי שלמה, אשר העתיקו אנשי חזקיהו מלך יהודה. גם חז"ל עמדו על מעשיו של חזקיהו כפטרון לדברי ספרות ואמרו: ⁴⁴ חזקיהו וסיעתו כתבו ישעיהו, משלי, שיר השירים וקהלת⁴⁵. אליהו אורבך מעלה השערה הקשורה אף היא בפעולתו הספרותית של חזקיהו.

39 D. Paul Wolz, *Hiob und Weisheit*, S. 229

40 הוא אסנפר שבעזרא ד', י. היו גם ספריות במקדשים, והן ודאי הקדומות ביותר והגדולות ביותר, אבל אנו זנים בזה רק בספריותו של המלך, שמלך בשנים 633/1—666.

41 שנות מלכותו — 705—720.

42 ז'רד' קונטנו: חיי יום ביום באשור ובבבל, ע' 140 (בתרגום העברי).

43 בתרגומו של א. כהנא, עמ' כ"ג, פסקא ט' והערותיו של המתרגם.

44 בבא בתרא ט"ו, ע"א. ישעיהו — שהרגו מנשה (יבמות מ"ט, ע"ב) ולא הספיק לכתוב את ספרו; משלי — שנאמר בו: אשר העתיקו אנשי חזקיהו.

45 אולמסטיד (ע' 465) משער כי בשעה שהרצים יצאו אל שבטי הצפון לקרוא להם לירושלים לחג את תג הפסח החל חזקיהו לנס את הכתבים הדתיים שהיו בממלכת ישראל. אולי ע"י אותם השליחים. זוהי השערה נאה אבל סימוכין אין לה.

הוא אומר 46: "אולי יש קשר ישיר מזמנו של חזקיהו לתקופת נינו יאשיהו, שבה נמצא "ספר התורה" בבית המקדש, שכן אין כל יסוד לחשוד, שאותו ספר היה מלאכת רמיה של אותה תקופה מאוחרת, בכוונה להונות את המלך, כביכול. אולם, אם נאמר שהספר, שעה שנמצא, כבר היה קיים ימים רבים, הרי אין תקופה מתאימה יותר לחיבורו מדורו של חזקיהו. החומר שעיובד בספר תורה זה היה בודאי עתיק הרבה יותר; אולם דרגת ההתפתחות שבה הוטבעה צורתו, וכן רעיון היסוד שבו בדבר מעמדה המרכזי של ירושלים ודרך הערכתו של מורשת התרבות הכנענית, הולמים במלואם את הרפורמות של חזקיהו ואת השקפותיהם של נביאי אותו דור — הושע, ישעיהו ומיכה.

תוך כדי עיסוק בספרים עשה חזקיהו מעשה שעליו הודו לו חכמים: "גנו ספר רפואות" 47 ומהו ספר רפואות? מפרש הרמב"ם: 48 עניינו בעשיית צורות בשעות ידועות על פי מערכת הכוכבים והמזלות, וכל צורה מהם מועילה לריפוי מחלה מסוימת. פירוש אחר 49 ספר רפואות, לפי הירושלמי — טבלא של רפואות והיא טבלא שצורות חקוקות בה, והיו מסוגלות למיני מחלות והאמינו בהן הבריות וטעו אחריהן.

מסתבר שאנשי חזקיהו, אותו חבר של סופרים, אספו מגילות ספרים מכל מה שבא לידם והביאו את המגילות לפני המלך. חזקיהו בחן ובדק והפקיד בספריותו רק את הספרים שהיו כשרים בעיניו: חידות ומשלים, ספרים על אורחות חיים כשרים, תולדות העם ועלילות המלכים וכיו"ב. לא כל ספר ישר בעיניו; בספר רפואות מצא אמונות טפלות, סגידה לצבא השמים או לצורות אליליות ולכן גנו אותו.

ואף מעשה זה מעיד שהשקפתו הדתית של חזקיהו היתה ברורה וצרופה ואמונתו בתורת משה היתה חזקה, ללא פגם, ואותה ביקש להנחיל לעם בימיו ולשמרה גם לדורות הבאים.

ד. חזקיהו המשורר

רוב חוקרי המקרא סבורים שיש לשלול מחזקיהו את השירה שבישעיהו ל"ח, ט—כ; ציין 50 רואה בשירה זו תוספת מאוחרת למדי, לדבריו זה מוכח גם מבחינה לשונית, עורך מאוחר שילב כאן קטעי שירה ליטורגית שנראו לו מתאימים למסיבות, בדומה לשילוב "תפלת חבקוק" בספרו של אותו נביא. דילמן 51 רואה בתפילת חזקיהו שירה שרמתה הפיוטית אינה גבוהה, זוהי השתפכות הנפש לפני אלהים שיש בה תחינה ותודה. שירים ברוח זו הושרו תמיד במקדש. העורך מעביר שירה כללית זו לחייו הפרטיים של המלך, אבל אין ליחסה לחזקיהו, שלא היה משורר מלידה, אם כי היה חובב שירה 52 זמרה ונגינה 53.

46 המדבר וארץ הבחירה, כרך ב', ע' 151.

47 פסחים ד', ט'.

48 מובא ע"פ פירושו של פנחס קהתי למשניות.

49 מובא ע"פ פירושו של חנוך אלבק למשניות.

50 T. K. Cheyne: Einleitung in das Buch Jesaja (1894), S. 227 (בترגום הגרמני).

51 A. Dillmann: Der Prophet Jesaja (1898), S. 333.

52 משלי כ"ה, א. 53 דבהי"ב כ"ט, ל.

חזקיהו המלך

[12]

דוהם⁵⁴ רואה בשירה זו תוספת מאוחרת והוא גם קובע את זמנה — המאה הראשונה לפנה"ס. כיון שהשירה אינה מצויה בס' מלכים ב' רואה מרטי⁵⁵ בכך עדות שזוהי תוספת מאוחרת; אולי זהו אחד ממזמורי תהלים המכונים "מכתם" וזמנו במאה השנייה או הראשונה לפנה"ס. וסימנו — השפעת הלשון הארמית. נעלם מן החוקר כי הארמית היא לשון האם של עם ישראל, ואם יש כאן ארמיזמים — הרי זו הוכחה לקדמותה של השירה.

דעתו של שמואל קרויס⁵⁶ אינה שונה מדעת קודמיו, גם הוא שולל את התפילה מפי המלך ואומר: "אין עניינו שיר או תפילה של מה בכך כי אם מזמור ממש ככל הלכות מזמורי תהלים וכצורתם, והוא כמו המזמור שניתן בפי הנביא יונה, ובאמת אין לו שום שייכות אליו, רק מסדר אחד התחכם לדרוש אותו על יונה או על חזקיה, כל אחד לפי עניינו, בחשבו שהוא הוא המדבר, והאמת שמעולם לא אמרו חזקיה, ויכחיש על זה גם תוכן המזמור, כי לא נמצא בו סימנים מזבקים שחזקיה חברו ולא זולתו".

גם החוקרים בני דורנו נשארנו נאמנים להשקפתם של קודמיהם, כך — למשל — כותב קיסני⁵⁷: שירה זו בסיפור המקביל על חזקיהו סודר במל"ב, כנראה ששולבה לכאן ממקור אחר. התפילה — זוהי שירה שלמה שכדוגמתה אנו מוצאים בספר תהילים. אין בה משהו המחייב ליחס אותה לאדם מסויים ובוזה היא דומה לתפילת ההודיה של חנה או של יונה. זה היה מזמור נפוץ ושולב כאן על ידי עורך הסיפור, כי זה נראה לו מתאים למסיבות.

דעה שונה אנו מוצאים אצל מ. סגל⁵⁸: "סגנונו ומליצותיו של המזמור הם, מקוריים, ואין בו מליצות שאולות ממזמורי אחרים, כמו למשל במזמור יונה ובמזמורים מאוחרים אחרים, ולכן אין לאחר את המזמור מדורו של חזקיהו. וכן אין להטיל ספק ביכלתו של חזקיהו לחבר מזמור כזה, כי חזקיה מדבר במקצב השיר גם במקומות אחרים, כמו ל"ז, ג:

יום צרה ותוכחה ונאצה
 כי באו בנים עד משבר
 ובתפילתו של חזקיהו — ל"ז, יז:

הטה ה' אָזְנְךָ ושמע
 ושמע את דברי סנחריב
 פקת ה' עיניך וראה
 אשר שלח לחרף אלהים חי.

ולפי מסורות קדומות היה חזקיהו אוהב חכמה וגם אוהב ניגון וזמרה והלל. ולפיכך ודאי אמת בפי הכתובת שהמזמור הוא של חזקיהו, ולא כדעת החדשים, השוללים אותו מחזקיהו. אף דעת ענת⁵⁹ היא שראוי היה חזקיהו לחבר בעצמו את המזמור.

54. Bernhard Duhm: Das Buch Jesaia (1892), S. 250

55. Karl Marti: Das Buch Jesaja (1900), S. 261

56. בסדרת הפירוש המדעי של אברהם כהנא, תרס"ד.

57. Edward J. Kissane: The Book of Jsaiah (1960), Vol. I, p. 408

58. מבוא המקרא ספר ב', ע' 310 וכן באנצ. המקראית, ע' ישעיהו.

59. בהשוואות אלו היה לי לעזר רב מאמרו של מ. א. ענת: מכתב התודה של חזקיהו המלך

בן־סירא אף מרחיק לכת ורואה בו אדם נעלה, שרוח של נבואה שרתה עליו.
הוא אומר (מ"ח, לג—לד):

בְּרוּחַ גְּבוּרָה חָזָה אַחֲרַיִת
עַד עוֹלָם הַיָּד נִהְיֹת

וַיִּנְחַם אֲבֵלֵי צִיּוֹן
וַיִּסְתַּרֹת לְפָנָי בּוֹאֵן

במקום אחר⁶⁰ הסברתי, שחזקיהו כינס את חכמת בני קדם ועמדתי על כך שהפרקים ל' ול"א של ס' משלי, שהם מספרות החכמה של שבא, הנמצאת בלב מדבר סוריה, הגיעו אל חזקיהו באמצעות בני שמעון שהתישבו בהר שעיר בשני גלים בזמן קדום מאד, כנראה בימי דוד. בימי חזקיהו היו בנייהם "כתובים בשמות" או "נקובי שם", נבחרים עם, שנטלו חלק בארגון הפעולות שעליהם מסופר בדבה"ב ל"א—תרומות לבית המקדש וכלכלתם של הכוהנים בעריהם. כנראה שבאמצעותם הגיעו לידי חזקיהו ספרים רבים מספרות החכמה של אדום, כמו: משלי אגור בן יקה, דברי המואל מלך משא ומשלי עלוקה^{60א}. ייתכן שבין הספרים שהגיעו אליו בדרך זו היה גם ספר איוב^{60ב}. וכבר אומר אבן־עזרא שאיוב היה

(בית מקרא ל"ה, אור תשכ"ט, ע' 37), שפירושו לפרק ל"ח בישעיהו וההשוואות לתהילים ולאיוב הם נאים וסבירים ואני רואה חובה לעצמי להודות לו בזה.

60 ר' מאמרי: כיצד הגיעו אלינו הפרקים ל' ול"א בספר משלי, ספר הזכרון לאריה אילן (תשכ"ח), ע' 62.

60א אין הכוונה לבעל חי הידוע לנו בשם זה ובתכונותו למצוץ דם הזולת, כי אם לשמו של איש מחכמי קדם בשם זה. ר' מאמרו של י. מ. גרינץ בקובץ מאמרי "מוצאי דורות" (תשכ"ט), ע' 357.

60ב על זמנו של ספר איוב מרובות הדעות ורחוקות זו מזו. להלן סיכום קצר של דעותיהם של חוקרי־מקרא ידועי שם בשאלה מתי נתחבר ספר זה. הסיכום לפי ספרו של ראולי (H. H. Rowley: From Moses to Qumran, p. 173 N. 2); "חז"ל אמרו שמשנה רבנו כתב ס' איוב. יונג (E. J. Young, 1949) מייחסו לימי שלמה. פרט (F. Prat, 1903) משייכו לזמן שבין שלמה לחזקיהו. הגנסטנברג (E. W. Hengstenberg, 1870) — לפני זמנו של עמוס. שנקל (D. Schenkel, 1871) — סביב שנת 700 לפנה"ס. צקלר (O. Zöckler) — סובר שחזקיהו היה מחברו של הספר. דה־וטה (de Wette), אולד (Ewald), שטיקל (J. G. Stickel), בליק (F. Bleek), דוידזון (S. Davidson) סבורים שהספר שייך לראשית המאה השביעית. קניג (E. König), גונקל (H. Gunkel, 1912), גטסברגר (J. Goettsberger, 1928) ושטיינמילר (J. E. Steinmueller, 1944) — לימי ירמיהו. פפיפר (Pfeiffer) מייחס את הפרולוג והאפילוג לא לפני המאה הששית, והחלק הפיוטי בין 700 לפנה"ס, קרוב יותר לימי ירמיהו. גיבסון (E. C. S. Gibson, 1899) וטור־סיני (1947) לדורות האחרונים של בית ראשון או לימי חורבן בית ראשון. זלין (Sellin, 1935) — בין 600 ל־450 לפנה"ס. דילמן (Dillmann, 1884) — בימי גלות בבל, תחת שלטון פרס. דרייוור (Driver) — שנים מעטות לאחר גלות בבל. נייש (J. P. Naish, 1925) — בתקופה שלאחר גלות בבל, והמחבר הוא תלמידו של ישעיהו השני. גוטי (L. Gautier, 1914) — בתקופה הפרסית. לפבר (A. Lefever, 1949) — במאה הראשונה של שלטון פרס. סטקליף (E. F. Sutcliffe) — בערך ש' 500 לפנה"ס. דוהם (Duhm), דהורם (Dhorme), ובר (J. J. Weber), צ'יין (Chaine) ורוברט (Robert) — בין ש' 500 ל־450. סטרן (R. H. Strahan, 1913) וקנט (C. F. Kent) — בסביבות ש' 450. מור (G. F. Moore, 1913), גריי (Gray), בליקר (L. H. K. Bleeker, 1926) והג (L. Haag, 1951) — במאה החמישית. ביגו (L. Bigot, 1947) ולוסו (H. Lusseau, 1957) — בחלק המאוחר של המאה התמישית. וייזר (A. Weiser, 1956) — בין המאה החמישית למאה השלישית. מק פאדין (J. E. McFadyen, 1932) — בין 450 ל־350. קרילמן (H. Creelman, 1927)

מבני עשו, לפי שהיה בארץ עוק. לספר זה היתה השפעה רבה על המלך, כפי שניתן לשפוט מתוך השוואת תפילתו של חזקיהו לס' איוב. מהשוואה זו נראה שהתפילה היא כעין פרפרזה של הספר. להלן נעשה את הניסיון להתחקות על השפעת ס' איוב על תפילת חזקיהו הן מבחינת הספור והן מבחינת הלשון.

דימויים בסיפור

תפילת חזקיהו	ס' איוב
1. על חזקיהו נאמר: ויעש הישר בעיני ה'; ב־ה' אלהי ישראל. בטח, ואחריו לא היה כמוהו בכל מלכי יהודה ואשר היו לפניו.	איוב הוא "איש תם וישר וירא אלהים וסר מרע".
2. צבא אשור כבש את ערי המדינה. המלך רוקן את אוצרותיו ואת אוצרות המקדש כדי לשלם את המס לאשור, אבל למרות התשלום הגבוה עולה סנחריב על ירושלים ושם עליה מצור.	רכושו של איוב נהרס ונשדד, בניו נהרגו והוא נשאר בעירום ובחוסר כל.
3. חזקיהו מוכה בשחין על לא חטא או פשע.	איוב מוכה בשחין מבלי דעת מה חטאו כי נענש כל כך קשה.
4. אפסה תקוה לחזקיהו לחזור לחיים תקנינם. הנביא אומר לו "צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה".	אין מרפא משחין על כן אומרת האשה לאיוב "ברך אלהים וָמת".
5. חזקיהו החלים. ולא רק את בריאותו החזיר לו אלהים, הוא גם נתן לו עושר	איוב החלים ואלהים החזיר לו כפלים מרכושו שנשדד. הוא גם הקים מחדש

— סביב שנת 350 לפנה"ס. אייספלד (O. Eissfeld), ל. פינקלשטיין (L. Finkelstein 1938) — במאה הרביעית. הלשר (G. Hölscher), לודס (A. Lods) — בין 400 ל-200 לפנה"ס. וולץ (Volz, 1911) — סביב שנת 300 לפנה"ס. הולצמן (O. Holzmann, 1888) — במאה השלישית. זיגפריד (C. Siegfried, 1907) — במאה השנייה ואולי עוד יותר מאוחר, מתוך ההנחה שאיוב ט"ו, כ מכוון לינאי המלך.

ולהלן סכום דעותיהם של החוקרים על ארץ עוק, מולדתו של איוב: לפי ראולי, ע' 155, הערה 5. פפיפר (Pfeiffer, 1926) ולינדבלום (J. Lindblom, 1945) — סבורים שמקורו של הספר הוא אדום. גריי (Gray) ודהורם (Dhorme, 1911) — בחורן. אייספלד (Eissfeld, 1954) — בספה (Safa) אבל הם אינם שוללים את האפשרות שאיוב חי בארץ־ישראל. הומברט (P. Humbert, 1929) סובר שמולדתו של איוב היא מצרים. פוסטר (F. H. Foster, 1932—33) סובר שהספר תורגם מערבית, ונייש (J. P. Naish, 1925) סובר שאיוב היה יהודי בבלי, בראשית התקופה הפרסית. בורידג' (H. Beveridge, 1919) סובר שהספר אינו יכול להיות קודם למאה הששית כי הוא רואה באיוב י"ט כ"ה דמיון לכתובת בהיסטון של דרויש הראשון. לעומתו סובר טרומפלר (V. L. Trumpler) שהספר אינו יכול להיות מאוחר בהרבה לאחר בנין הפירמידות.

[15]

ב"צ לוריא

רב, כפי שהיה לו לפני שדלדל את אוצרותיו ונתנם למלך אשור; יש לו אוצרות בית נכתה כסף זהב, בשמים ושמן טוב וכלים רבים באוצרותיו.

6. חזקיהו היה כבן ארבעים כאשר חלה. אלהים הוסיף לו חמש עשרה שנות חיים.

איוב כבר היה אב לבנים מבוגרים כאשר פקד אותו האסון, לאחר שהחלים חי עוד מאה וארבעים שנה.

דימויים במחשבה, באוצר המלים ובניבי לשון בין שתי היצירות.

7. פס' י - "בְּדַמֵי יָמֵי אֱלֹהֵי דָמִי י, כא: בְּטָרָם אֶלְךָ וְלֹא אָשׁוּב אֶל או דומה היא השאול⁶¹ ופירושו - אני הולך אל השאול, אני הולך למות.

פעם משתמש המשורר באותו פועל: אלכה - אלק, ופעם באותו מושג: דמי - ארץ חושך וצלמות. היא השאול.

8. "בשערי שאול" פקדתי⁶² יתר שנותי, ופירושו: גרשתי ברשימת המתים עם כניסתי בשערי שאול. לפי אמונת הקדמונים יש לשאול שערים.

הדימוי הוא כאן לא במעשה או במצב כי אם במושג המשותף עלהשאול ושערי.

9. פס' יא: "לא אביט אדם עוד עם יושבי חדל"; חדל - חלד פירושו האדם כיצור חדל ומת. המשורר הפך את התיבה כדי לרמוז על חדלוגו וחלפיתו של האדם. כונת השיר - לא אוכל עוד לראות בני אדם חיים, לאחר מותי לא אדע מה גורלם.

י"ד, כ: "יכבדו בניו - ולא ידע ויצערו - ולא יבין למו". המת אינו יודע אם וכו בניו לכבוד ואף לא אם הם חיים בצער.

י"א, יז: צופר הנעמתי, רע איוב, מטיף לו כי יודה בחטאיו ויסולח לו, ואז: "ומצַהֲרִים יָקוּם חָלָד, תַּעֲפֶה - כַּבָּקָר תִּהְיֶה", כלומר: אם כי איוב הוא כבר במיטב שנותיו, בצהרי חייו, לאחר שיסולח לו יתחדשו חייו כשם שמתחדש היום מן הבקר. כאן חוזר הרעיון של חוספת שנות חיים שעליו דנו בסימן 6.

61 לפי פירושו של ג. ה. טורסיני: פשוטו של מקרא ג' 1, ע' 103. תיבה זו מצויה גם בתהלים צ"ז, יז: "כמעט שכנה נפשי דומה", וכן קט"ו, יז: "לא המתים יהללו יה ולא כל ירדי דומה. 62 במגילת ישעיהו ב', פקודותי.

10. פס' יב: "דוֹרֵי נֹסַע וְנִגְלָה מִנִּי כְּאֵהָל רָעִי";⁶³ דורי – דירתו, מקום משכן נשמתו, כלומר: גופו. נסע – מועתק כאוהל רועים, המועבר ממקום למקום.
- "אֵף שְׂכָנֵי בְּתֵי חָמֵר אֲשֶׁר בְּעֶפְרַיִם יִסֹּדֵם יִדְכָּאוּם לְפָנַי עַשׂ." ד', יט: אליפו התימני מסביר לאיוב כי גורל האדם בידי אלהים; נשמתם נתונה בגוף בר חלוף והגוף מתואר כבית דל:
11. "נֹסַע" – נסיעה אל מעבר לחיים אף לו יש הקבלה.
12. "קִפְדִּיתִי⁶⁴ כָּאֲרֵג חַיִּי". מוצע לקרא אָרֵג במקום אָרַג.
- ז, ו: "יָמֵי קָלוּ מִנִּי אָרַג וַיְכַלּוּ בְּאֶפְסֹת תְּקוּהָה".
- טור סיני מפרש ארג ע"פ הערבית אריג' – עשן. כלומר: חיי האדם מתנדפים כעשן.
- ב-ד', יט המשיל איוב חיי אדם לחיי העש, יצור זעיר בן יומו, וכאן ממשיך חזקיהו – ע"פ איוב – את חיי האדם לעשן מתנדף והיה כלא היה.
- ו, ט: יִתֵּר יָדוֹ וַיִּבְצַעֲנִי, כלומר: ישלח ידו וישבור אותי, ימית אותי.
13. "מִדְּלָה יִבְצַעֲנִי". דלה – קצות חוטי האריג ופירושו: יחתוך פתיל חיי, ימיתני.
- ד', כ: "מִבְּקָר לְעֶרְב יִכְתּוּ, מִבְּלֵי מִשִּׁים לְנֹצַח יֵאבְדוּ", כי קצרים הם חיי אנוש, מבוקר עד ערב. וכן – כ"ג, יד: "כִּי יִשְׁלִיִם חֲקִי" אלהים הכל יכול, משלים את קצבת החיים כרצונו.
14. "מִיּוֹם עַד לַיְלָה תִשְׁלִיִמְנִי" ופירושו – במשך זמן מועט תשלים את דרך חיי, אגיע לסוף החיים, כלומר: תמיתני.
- ו, ג-ד: "כִּן הִנְחַלְתָּ לִּי יָרְחֵי שָׁנָא וְלַיְלֹת עֲמַל מִנּוֹ לִי; אִם שָׁכַבְתִּי מְתֵי אָקוּם וּמִדֵּד עָרַב וְשָׁבַעְתִּי גְדוּדִים עֲדֵי נֶשֶׁף." תרגום יג. "שׁוֹתֵי עַד-בְּקָר". תרגום יונתן: נְהִמִּית עַד צִפְרָא, כלומר: שׁוֹעֲתִי, צַעֲקֹתִי מִכָּאֵב כֹּל הַלַּיְלָה. במגילת ישעיהו ב' – שפותי – כלומר: צפיתי, ולפי זה יהיה מובנו של החרוז – חכיתי לסופי במשך כל הלילה, כי סבל רב עבר עלי בלילה.

64 במגילת ישעיהו ב' – ספרתי.

63 בשבעים – רועים.

16. פס' יד. "דָּלוּ עֵינַי לְמָרוֹם", ופירושו – ט"ו, כ: "אֶל אֱלֹהִים דָּלַפָּה עֵינַי", הורמו עיני אל אלהים בתחינה ותפילה. טור-סיני קורא "דָּלַפּוּ" ותיקונו ע"פ איוב.

17. אֲדֹנָי, עֲשֵׂהָ 65 לִי, עֲרַבְנִי. חזקיהו פונה לאלהים וטוען: עשית לי עול ועושק, שקצרת את חיי.

18. "עֲרַבְנִי". תהיה ערב לי, כי בבוא יומי לא אתחמק מן המות.

19. פס' טו: "מָה אֲדַבֵּר וְאֶמַּר לִי וְהוּא עֲשֵׂה" ופירושו: מה מקום יש כאן לדיבורים, לתפילה, לתחנונים, והרי אלהים גור וכבר הוציא אל הפועל.

20. "אֲדַדְּהָ 66 כֹּל שְׁנוֹתַי עַל מַר נַפְשִׁי". רש"י מפרש אדדה מלשון גדד ובתיבה "שנותי" הוא רואה רבים מ"שנה". ופירושו – יהיו לי לילות של גדודי שנה על גורלי ומכאובי.

21. אֲדֹנָי, עֲלִיָּהֶם יַחֲיוּ וְלְכֹל בְּהֵן חַיֵּי רוּחִי וְתַחֲלִימֵנִי וְתַחֲיֵנִי, ופירושו – פניה אל ה', אמור לשנים שהמתת כי יחיו, כלומר – תחזיר לי את שנות חיי, תבריא אותי ממכת השחין ותן לי חיים. ת"י: עַל כָּל מִיתָא אֲמַרְתָּ לְאַחֵיָאָה וְקָדָם כּוּלְהוֹן אַחֵיָאָה רוּחִי וְאַחֵיָתַנִּי וְקִיָּמְתַנִּי (על כל המתים גורת שיקומו לתחייה ולפני כולם תחייה ורוחי ותחייתי ותקיימני).

65 במגילת ישעיהו א' "יהיה חשקה (ני) ערבני; במגילת ישעיהו ב' "אדוני עושקה לי וערבני.
66 במגילת ישעיהו ב' – אדודה.

22. פס' יז: "וְאֵתָהּ חֲשַׁקְתָּ נַפְשִׁי מִשַּׁחַת". אליהו, הרביעי בין רצי איוב, מטיף לפי השבעים: "חשכת נפשי" ופירושו – חמלת עלי וחשכת נפשי מרדת שחת, כלומר: הצלתני ממות. ואם לפי הנוסח המסורתי: חשקת נפשי – אהבת אותי ועל כן מנעת ממני לרדת שחת. באדם הישר מרדת שאול, מלההרג בחרב.

באחד עשר הפסוקים שבתפילת חזקיהו מצאנו עשרים ושתיים מקבילות באיוב ואין ע"כ להתעלם מההשפעה הרבה של ס' איוב על חזקיהו ושירתו. אם נקבל את זמנה של התפילה כפי שעולה מדבר ישעיהו "ומכף מלך אשור אצילך ואת הקציר הזאת. ונגותי על הקציר הזאת". כלומר ימי מצור צבא אשור, נאמר שס' איוב הובא לירושלים שנים מספר קודם לכן. המלך היה מעיין בו רבות עד כי סיגל לעצמו את סגנונו ואת הלך מחשבותיו של איוב. מכאן נסיק שפעולתו הספרותית של חזקיהו קדמה למצור ואולי החל בכך זמן מועט לאחר שעלה על כסא המלוכה כחלק מהתחיה הרוחנית שביקש להביא לעם יהודה, אולי בהשפעתו ובהדרכתו של ישעיהו.

חז"ל העריצו את זכרו של יחזקיהו והעמידו אותו בשורה אחת עם האבות; על הפסוק: חדשים גם ישנים צפנת לך" 67 אומר המדרש 68 אברהם יצחק ויעקב – "ישנים", עמרם בן קהת וכל הכשרים שהיו במצרים – "חדשים", שנאמר: "חדשים גם ישנים". חבורתו של משה וחבורתו של יהושע וחבורתו של דוד ושל חזקיהו – "ישנים" חבורתו של עזרא ושל הלל ושל יוחנן בן זכאי ושל ר' מאיר וחבריו – "חדשים", ועליהם הוא אומר "חדשים וגם ישנים".

67 שיר השירים ז, יד.

68 ויקרא רבה ב, יא.